

ОДБРАНА

Специјални прилог 112

Меморијали Првог светског рата
на подручју Београда

ХЕРОИЗАЦИЈА НАРОДА И ПОЈЕДИНЦА

Изложба Меморијали Првог светског рата на територији Београда реализована је у организацији Завода за заштиту споменика културе Града Београда 2014. године на простору савског шеталишта на Београдској тврђави. Изложба је постављена у оквиру Програма обележавања стогодишњице Првог светског рата под покровитељством Министарства културе и информисања Републике Србије. Била је то прилика да Београђани и њихови гости на једном месту виде фотографије бројних меморијала којима су становници српске престонице покушали да се одуже људима који су својом жртвом обележили време великог страдања.

Аутор Александар БОЖОВИЋ
Фотографије Снежана НЕГОВАНОВИЋ
Документација Завода за заштиту споменика културе Града Београда

Под утицајем европске традиције, у Хабзбуршкој монархији, у крајевима које су настањивали Срби, током XVIII века долази до прве иницијативе за подизање јавних споменика. Међу Србима у Отоманској империји идеје за подизање споменика јављају се раније, али до реализације долази када су то дозволиле историјске околности. Свој пуни развој српска меморијална култура доживљава тек током XIX века, када се конституише плуралитет меморијалних форми, попут војних гробаља, споменика у виду обелиска, спомен-храмова, скулпторалних споменика, спомен-чесми, спомен-објеката и других. Један од најранијих споменика, који уједно представља и прекретницу у подизању новог типа меморијалних обележја, у оквиру којих се прожимају верска и национална симболика, јесте Споменик устаницима палим за ослобађање Београда 1806. године, у Карађорђевој парку у Београду.

Величање жртве

При обликовању меморијалних целина или појединачних споменика јавила се потреба да се на један снажан архитектонски и/или скулпторално-уметнички начин искаже значајна идеја – идеја о величању жртве, хероизација појединца и нације. Ипак, скромна материјална средства условљавала су подизање бројних меморијалних обележја у једноставнијим формама, те су све до времена након Првог светског рата ретки примери монументалних архитектонских или скулпторалних форми.

Меморијална култура и меморијалне форме неговане током прве половине XX века представљају наставак традиције која је установљена почетком XIX века. Пракса подизања ратничких споменика била је део опште тенденције обележавања сећања на Први светски рат у европским земљама тог периода и представљала је вид демократизације памћења. Први меморијали везани за Велики рат од-

носили су се на подизање и уређење војних гробаља, као и подизање спомен-капела и спомен-црква. Након 1918. године Ново гробље у Београду развија се у најзначајнију меморијалну целину посвећену Првом светском рату, најпре подизањем споменика и спомен-костурнице браниоцима Београда 1914–1918. године, а касније и Руске костурнице и споменика посвећеног цару Николају II Романовом и палим руским војницима – костурнице Руске славе, као и уређењем више савезничких и окупаторских војних гробаља.

Једно од најзначајнијих меморијалних остварења представља и спомен-црква Светог Димитрија у Лазаревцу, у чијој крипти су сахрањени војници погинули у Колубарској бици.

Веома значајну групу меморијала представљају репрезентативна остварења јавних фигуралних споменика подизаних у градском амбијенту, којих је у међуратном периоду широм Југославије и Србије изграђено много, а ради обележавања сећања на одређене личности или догађаје из Првог светског рата. За избор најбољег решења формиране су стручне комисије, а реализација је поверавана најистакнутијим српским и југословенским вајарима тога доба. У оквиру фонда јавних споменика Београда издвајају се имена Ивана Мештровића и Ђорђа Јовановића, чији су радови обележили крај XIX и прву половину XX века.

Споменици војнику

У великом броју војних меморијала у Србији представљана је фигура српског војника (или више њих), допуњена симболима борбе и победе. Ређи је био пример да се подижу споменици појединим истакнутим војсковођама, као што је Споменик војводи Вуку Поповићу. Ретке су биле и фигуралне представе алегоријских персонификација, карактеристичних за језик визуелне културе XIX века, као што је случај са два монументална остварења Ивана Мештровића на Београдској

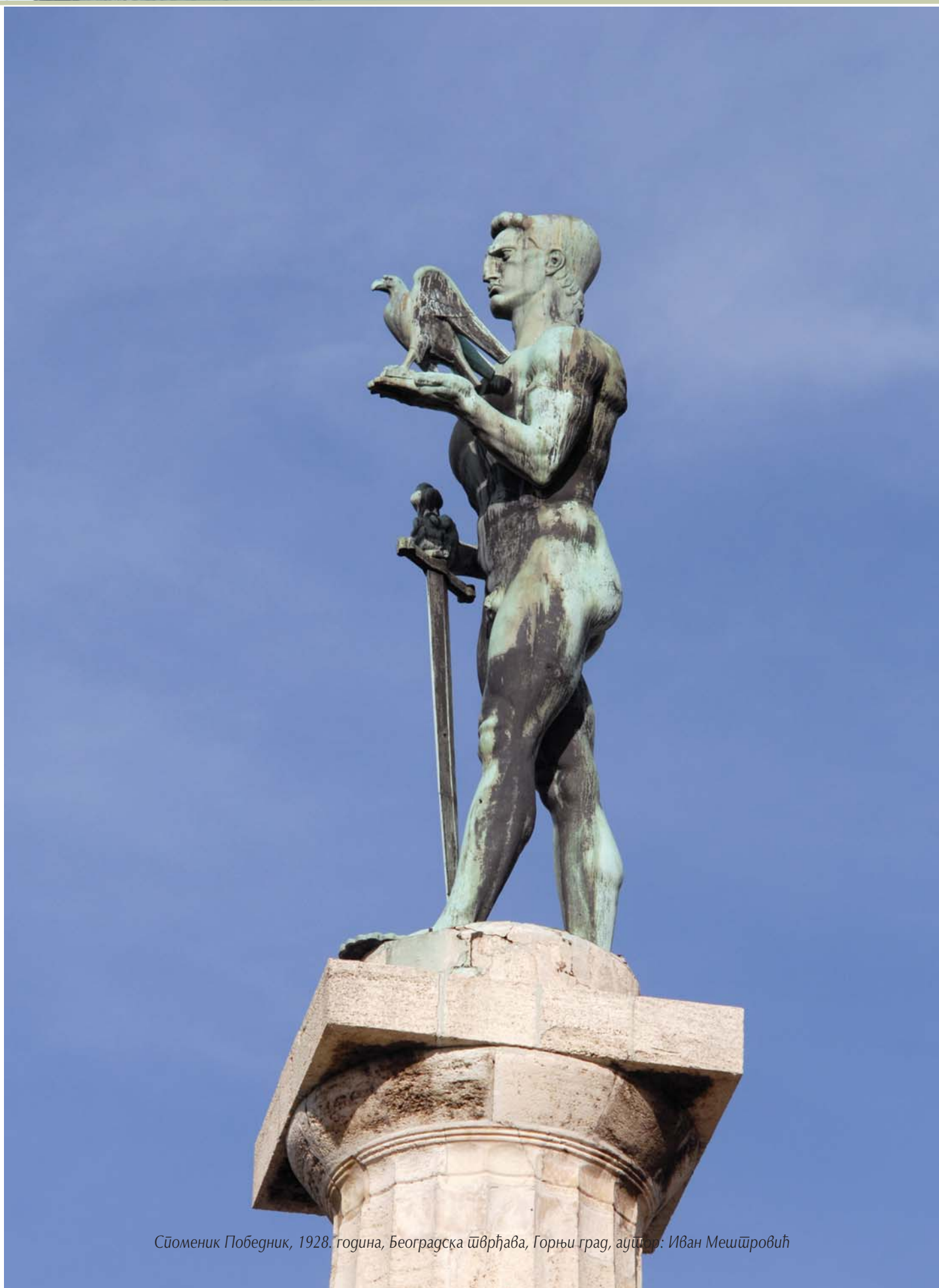
тврђави: Победник и Споменик за хвалности Француској.

Од споменика подигнутих у међуратном периоду, Споменик незнамом јунаку на Авали, Мештровићев велелепан рад, представља један од најзначајнијих војних меморијала, израђен по узору на праксу подизања споменика незнамом јунаку у европским земљама.

Поред репрезентативних меморијалних остварења на простору Београда, у рубним деловима града подижу се меморијали локалног карактера, који често подразумевају висок степен занатске и уметничке обраде. Реч је, пре свега, о споменичкој форми обелиска и о спомен-плочама, којима се обележавају сећања на пале ратнике. Од традиционалних меморијалних форми, негована је и пракса подизања спомен-чесми.

Највећи број меморијала везаних за Велики рат подигнут је између два светска рата. Међутим, обележавање сећања на значајне личности и догађаје из тог периода настављено је и касније, нарочито током осамдесетих и деведесетих година XX века, када се подиже велики број меморијалних споменика посвећених истакнутим војсковођама. Ова савремена врста меморисања није се односила искључиво на подизање нових споменика, већ и на рад на очувању, обнови и рестаурацији постојећих. У раду Завода за заштиту споменика културе града Београда утврђено је више културних добара, којима је један од најзначајнијих критеријума валоризације била културно-историјска вредност здања или споменика, везаних за најистакнутије личности и догађаје из периода Првог светског рата.

Укупно посматрано, меморијали Првог светског рата у Београду представљају синтезу традиционалних токова српске меморијалне културе XIX века и утицаја савремених струјања европских меморијалних токова заступљених у међуратном периоду.

Споменик Победник, 1928. година, Београдска шврђава, Горњи град, аутор: Иван Мештровић

ВОЈНИЧ СПОМЕН- СПОМ

Након завршетка Првог светског рата почетне иницијативе за формирање меморијала односиле су се на одржавање и уређење војничких гробаља. Тако је 3. јануара 1920. донета Уредба о уређењу и одржавању наших војних гробаља и гробова у домовини и на страни, а потом 22. априла 1922. и Закон о уређењу и одржавању војничких гробаља и гробова у домовини и на страни. По тој Уредби Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца било је надлежно да се стара о војничким гробљима, а у оквиру Министарства оформљен је посебан одсек који је водио рачуна о гробљима и сакупио податке о погинулим војницима. Поред тога, одсеку је поверено да прибавља планове и скице гробаља и гробова, као и старање о подизању надгробних споменика и спомен-костурница.

Поред домаћег законског оквира, одредбама Версајског уговора бригаа о гробљима свих верских конфесија, независно од тога да ли се односи на војничка гробља савезника или непријатељских сила, стављена су у надлежност држава на којима су се налазила. Уредбом од 12. децембра 1919. ту обавезу преузела је и влада Краљевине СХС.

Споменик српским рајницима погинулим 1915. на Немачком војном гробљу у Кошутњаку (угао улица Кнеза Вишеслава и Пионирске) 1916. година

КА ГРОБЉА КОСТУРНИЦЕ ЕН-ЦРКВЕ

Због тога није било неубичајено да се у нашој држави, поред српских војних гробаља, налазе и уређена гробаља аустроугарских војника, нарочито ако узмемо у обзир чињеницу да се у аустријским трупама борио и велики број војника који су потицали са територије новоформиране краљевине.

Најчешћи вид меморијала, поред војних гробаља, представљале су капеле или спомен-цркве са костурницама, које се, по својом стилским одликама и формалним решењима, нису разликовале од осталих цркава а најчешће су грађене у српско-византијском стилу.

Током Првог светског рата Немци и Аустроугари су подигли више споменика посвећених својим и српским војницима. Током борби око Београда 1915. године, линија последње одбране протезала се од Саве преко Чукарице, Бановог брда, Топчидера и Кошутњака до Врачара, а одлучујућа битка одиграла се у Кошутњаку 7. и 8. октобра. На месту тих положаја данас се налази Немачко војно гробље.

Половином 1916. године окупациона власт расписала је конкурс за решење тог комплекса, на коме су учествовали сви војни уметници београдског војног округа. Меморијални комплекс откривен је у новембру исте године. Гробље је првобитно заузимало велики део падине парка Кошутњак са бројним гробовима.

Споменик немачким и аустроугарским војницима погинулим 1915. на Немачком војном гробљу у Кошутњаку (угао улица Кнеза Вишеслава и Пионирске) 1916. година

ГАРДОШ

У оквиру Земунског гробља на Гардошу подигнута су два меморијална споменика посвећена страдалим ратницима у Првом светском рату.

Спомен-костурница аустроугарских и немачких војника на Римокатоличком гробљу обележена је једноставним мермерним, акаде-

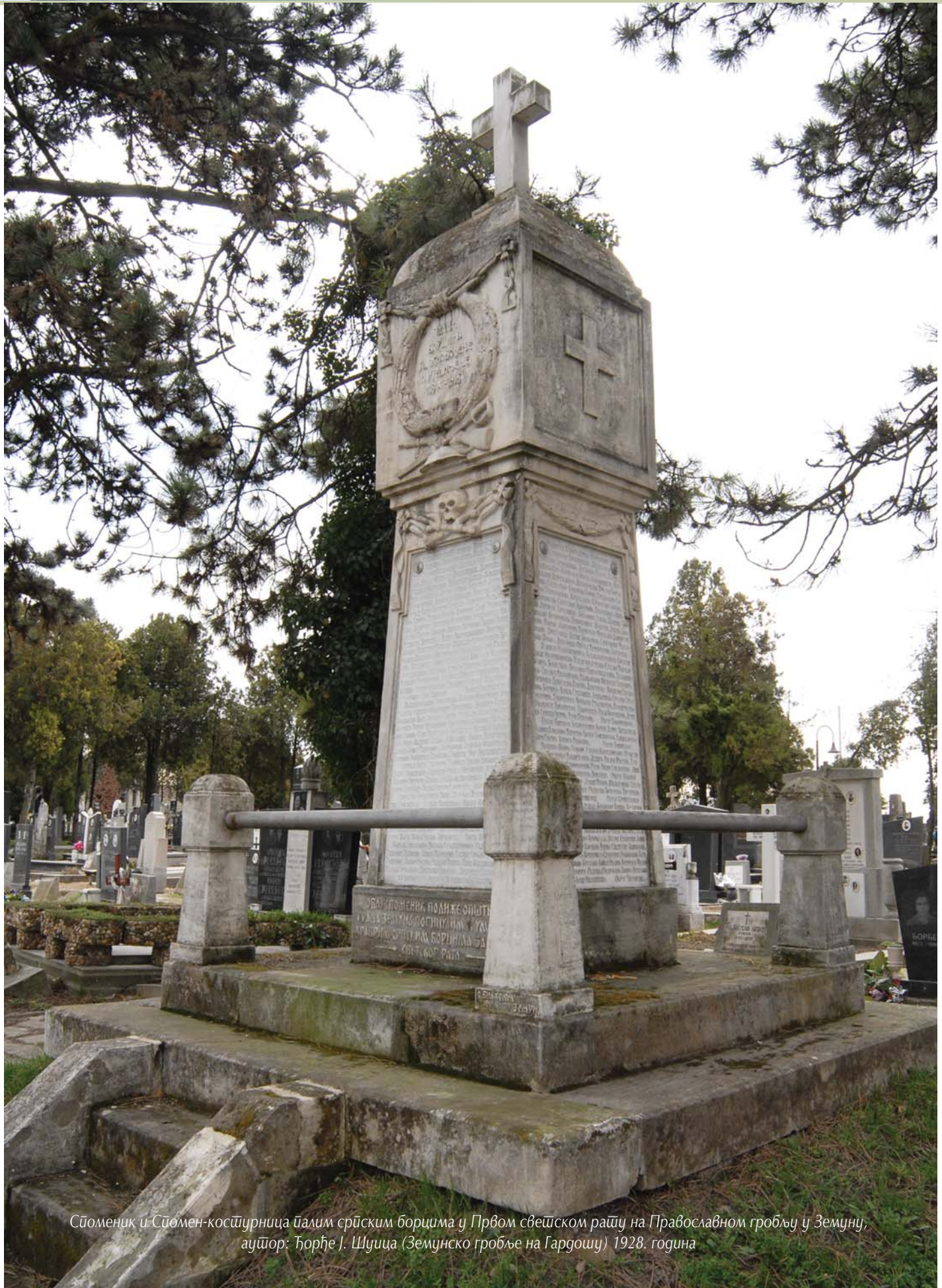
мистички третираним обелиском, израђеним 1934. године.

На православном делу гробља наспрам Харишеве капеле, током 1915. и 1916. године сахрањени су заробљени српски војници и интернирци. Првобитно су гробна места била обележена једноставним крстовима, а касније је постављен велики дрвени крст са

текстом. Градска управа 1928. одлучује да обележи десет година од уласка српских трупа у Земун, уређењем српског војничког гробља. Посао је поверен градском инжењеру Ђорђу Ј. Шуици, према чијим плановима је исте године изведена костурница и надгробни споменик.

Споменик и Спомен-костурница палим немачким и аустроугарским ратницима у Првом светском рату на Католичком гробљу у Земуну (Земунско гробље на Гардошу) 1934. година

Споменик и Спомен-кошћурница палим српским борцима у Првом свешком рату на Православном гробљу у Земуну,
аутор: Ђорђе Ј. Шцица (Земунско гробље на Гардошу) 1928. година

НОВО ГРОБЉЕ

Од свог настанка 1883. године па даље, Ново гробље на Палилули постало је највећи и најзначајнији меморијални простор Београда. Након завршетка Првог светског рата на гробљу је изграђено неколико монументалних меморијала посвећених погинулим ратницима и неколико посебних гробних целина, чиме

је тај простор конституисан као значајна меморијална целина посвећена Великом рату.

Поред савезничких војних гробља, на Новом гробљу у Рузвелтовој улици бр. 50, у непосредној близини, подигнуто је и Аустроугарско војно гробље, ограђено масивном оградом, чији је доминантни мотив капела у сре-

дини гробља. Иза капеле је изведена колонија са стубовима са два рељефа у средишњем делу које је израдио Петар Гиндерт. На том гробљу сахрањени су аустријски и мађарски војници погинули у борбама око Београда 1914. и 1915. године, као и војници умрли у заробљеништву истих година.

Аустроугарско војно гробље

Бугарско војно гробље, освећено 2. децембра 1934, формирано је недалеко од аустроугарског.

ПОШТА ПАЛИМ РАТНИЦИМА

З а потребе изградње и уређења Француског војног гробља, Београдска општина је 1922. године купила приватно земљиште и проширила Ново гробље ка улици Баје Секулића. Гробље је било завршено 1931. године, када је изведена ограда у југозападном делу комплекса. Ограда је, иначе, урађена по

пројекту архитекте Рајка Татића и конципирана у духу националне архитектуре, у српско-византијском стилу који је, као доминантан стилски израз, био коришћен на низу објеката у оквиру Новог гробља.

Италијанско војно гробље уређено је у исто време кад и Францус-

ко. Грбови војника поређани су у правилним редовима и означени крстовима са исписаним именима, а централни мотив је велики мермерни крст иза кога су, на троугаоном тимпанону, медаљони са текстом на италијанском језику.

Француско војно гробље, 1931. година

Италијанско војно гробље, 1931. година

Један од најзначајнијих меморијала Првог светског рата, Споменик и спомен-костурница браниоцима Београда 1914–1918, подигнут на месту ранијег српског војничког гробља, свечано је освећен 11. новембра 1931. године. Свечаности су присуствовали краљ Александар, представници владе и војске краљевине Југославије, Београдске општине и дипломатски представници. Монументална скулпторална композиција, висока скоро 20 метара, подигнута је на иницијативу Удружења резервних официра и ратника, уз материјалну помоћ Београдске општине. У њој су сачрањени посмртни остаци 3.529 идентификованих и 1.074 неидентификована борца.

Споменик је дело познатог архитекте и скулптора, руског емигранта Романа Верховс-

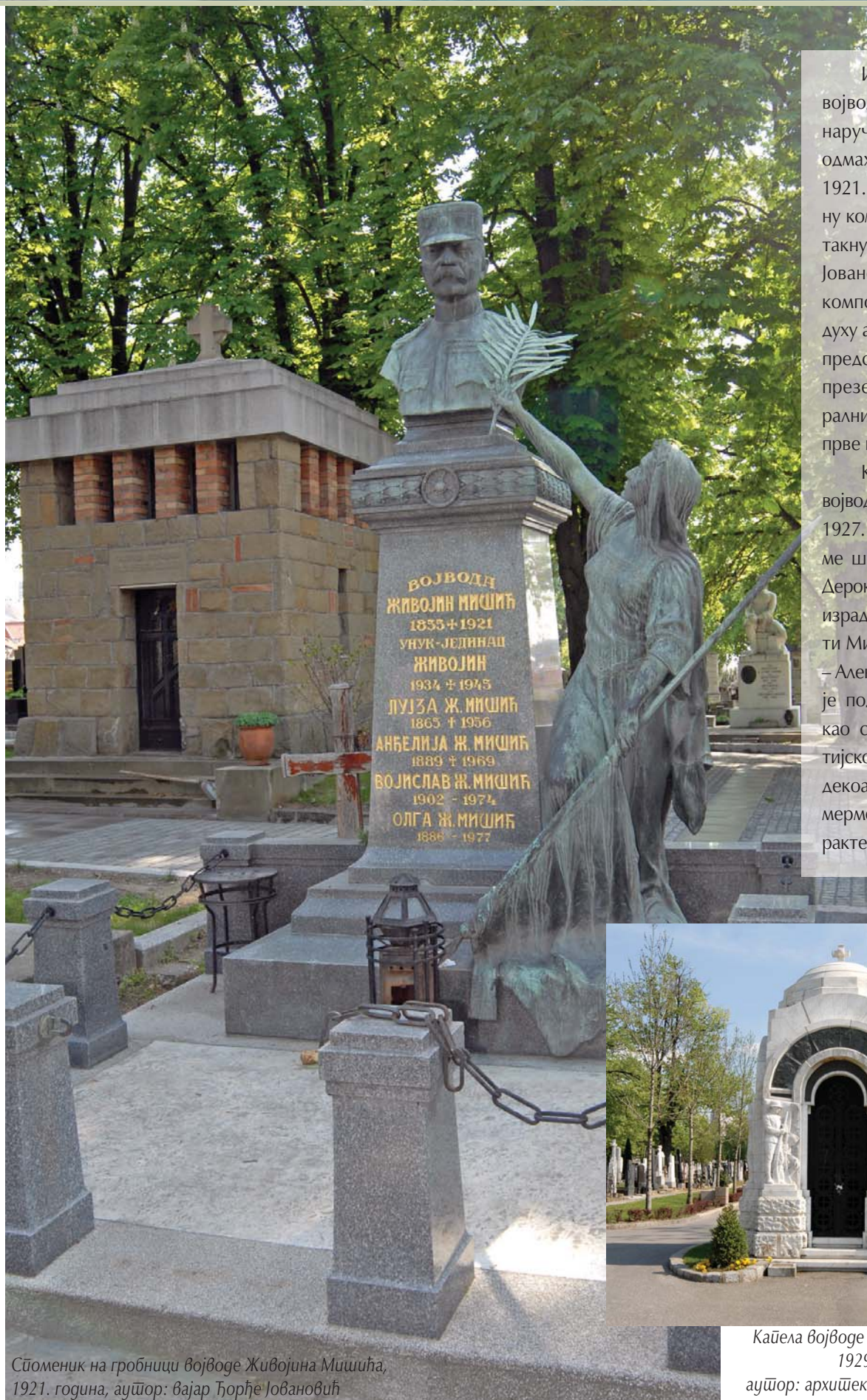
Руска костурница на Новом гробљу 1935. година аутор: архитекта Роман Верховској

која. По његовом нацрту
скулптуре су извели
вајар Живојин Лукић (фи-
гура војника постављена
на врх меморијала) и Вла-
димир Павлович Заго-
родњук (представа палог
орла у подножју споме-
ника).

У близини Српске
костурнице из Првог
светског рата подигнути
су Руска костурница и
споменик посвећен цару
Николају II Романову и
палим руским војницима
– Костурница Руске сла-
ве. Смештена је на про-
стору Руског гробља и
изграђена по пројекту
Романа Верховскоја. Ме-
моријал је завршен 1935.
године као спомен на ми-
лионе руских војника
страдалих у Првом свет-
ском рату. Архитекта
Верховској је аутор свих
скулпторских мотива на
меморијалу.

*Споменик и
спомен-костурница
браниоцима Београда 1914–1918,
1931. година
аутор: архитекта
Роман Верховској*

Израду споменика војводе Живојина Мишића наручио је Генералштаб, одмах након његове смрти 1921. године, а скулпторалну композицију извео је истакнути српски вајар Ђорђе Јовановић. Скулпторална композиција изведена је у духу академског реализма и представља једно од најрепрезентативнијих скулпторалних гробних меморијала прве половине XX века.

Конкурс за капелу војводе Путника расписан је 1927. године, али упркос томе што је рад Александра Дерока добио прву награду, израда је поверена архитекти Министарства грађевине – Александру Васићу. Капела је подигнута 1929. године као синтеза српско-византијског стила и елемената ар декоа. Изведен је у белом мермеру, са војничким карактером, акцентованим ре-

Капела војводе Радомира Путника, 1929. година, аутор: архитекта Александар Васић

Споменик на гробници војводе Живојина Мишића, 1921. година, аутор: вајар Ђорђе Јовановић

лефнима представама војника на уганим пиластрима. Унутар капеле постављен је бронзани рељеф са ликом војводе Путника, рад вајара Ђорђа Јовановића из 1924. године.

Друштво за неговање традиција ослободилачких ратова Србије до 1918. године подигло је споменик на гробу војводе Петра Бојовића, на Новом гробљу у Београду, 1989. године, поводом годишњице пробоја Солунског фронта. До тада је на породичном гробном месту стајало старо гробно обележје, пренесено са Ташмајданског гробља, испред кога је постављен нови споменик, биста са ликом војводе на каменом постаменту, рад аутора Љубише Манчића.

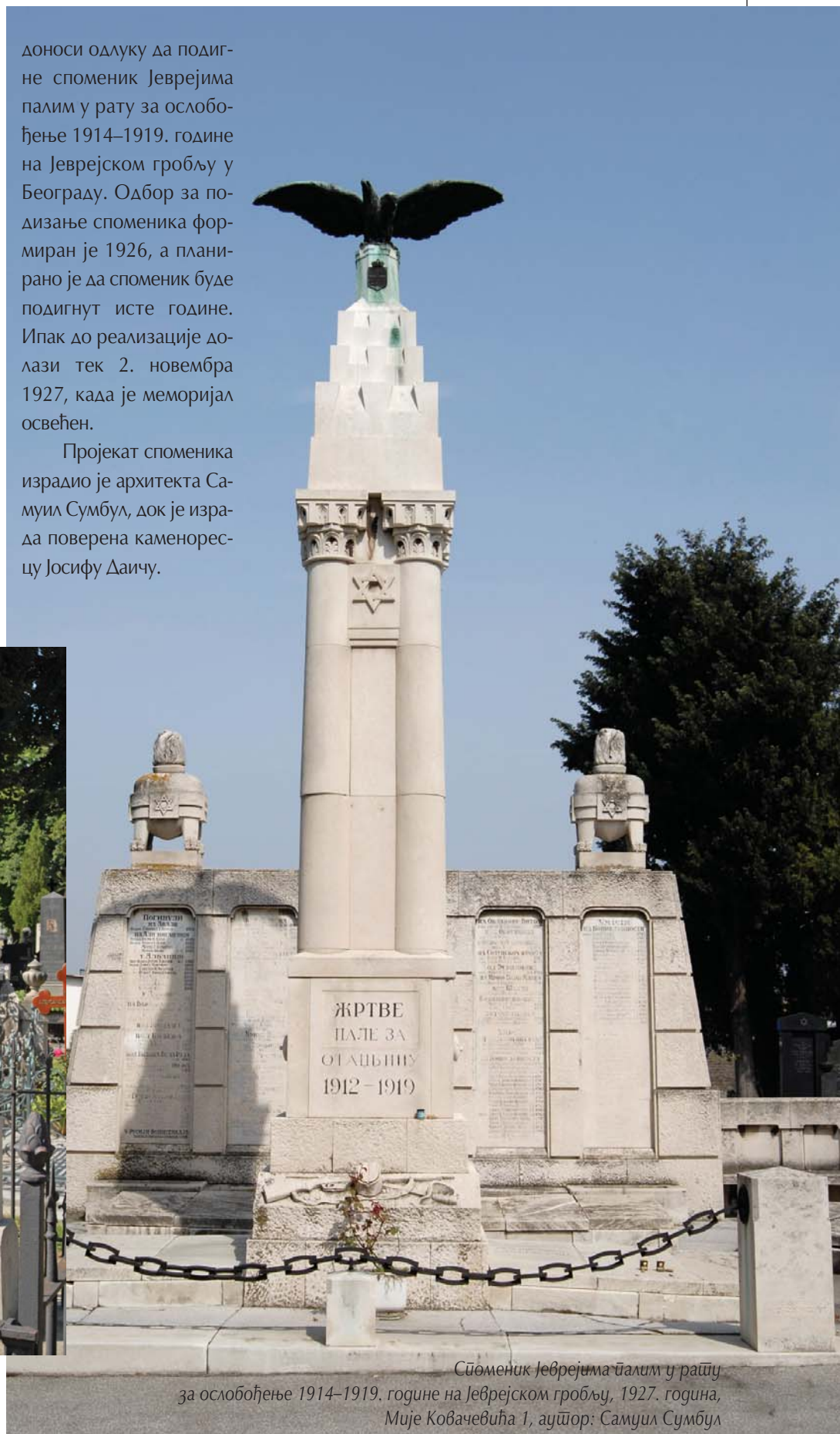
Након завршетка рата, Сефардска и Ашкенеска јеврејска општина са врховним рабином Алкалајем на челу

доноси одлуку да подигне споменик Јеврејима палим у рату за ослобођење 1914–1919. године на Јеврејском гробљу у Београду. Одбор за подизање споменика формиран је 1926, а планирано је да споменик буде подигнут исте године. Ипак до реализације долази тек 2. новембра 1927, када је меморијал освећен.

Пројекат споменика израдио је архитекта Самуил Сумбул, док је израда поверена каменоресцу Јосифу Даичу.

Споменик на гробници војводе Петра Бојовића, 1989. година
аутор: Љубиша Манчић

Споменик Јеврејима палим у рату за ослобођење 1914–1919. године на Јеврејском гробљу, 1927. година,
Мије Ковачевића 1, аутор: Самуил Сумбул

Током ратних сукоба у Београду велики број српских војника сахрањен је у низу мањих гробница на подручју града. Након рата, иницијативу да се та војна гробља обједине у једну костурницу, Министарству војном подноси војни прота Здравко Пауновић. Предлог је био да се изгради војна костурница у близини Цркве Ружице, с обзиром на то да је то била војна црква и да се војска ту причестила пре поласка у рат. Костурница је изграђена током 1937. године када су реконструисани Јакшићева кула и околни бедеми и када је подигнута капела Свете Петке. Смештена је у

зиду испод Јакшићеве куле, а у њу су положени посмртни остаци бораца нађених на простору Београдске тврђаве и привремено ексхумираних бораца који су се налазили у капели војне болнице.

Црква Светог Димитрија у Лазаревцу, један од најзначајнијих меморијалних храмова посвећених Првом светском рату, подигнута је на месту где су окупаторске власти 1916. године направиле заједничку гробницу за страдале српске војнике. Чедомир Поповић, парох села Петке код Лазаревца, формирао је 1921. године одбор који је прерастао у Друштво за поди-

зање спомен-цркве са костурницом погинулим и помрлим јунацима у Колубарској бици. Црква је изведена по узору на Храм Св. Ваведења на Топчидерском брду у Београду, а мањим делом инспирисана је и опленачким храмом. Аутор пројекта је Иван Рик у сарадњи са Андрејем Папковим.

Радови на изградњи започети су 8. новембра 1938, када је храм освештен, да би већ 1941. године били обустављени услед избијања рата. Наставку радова приступљено је 1960. године. Нови пројекат недовршене крипте урадио је арх. Доброслав Павловић. Конзерваторски третман

*Костурница бранилаца Београда 1915. године,
Београдска тврђава 1937. година*

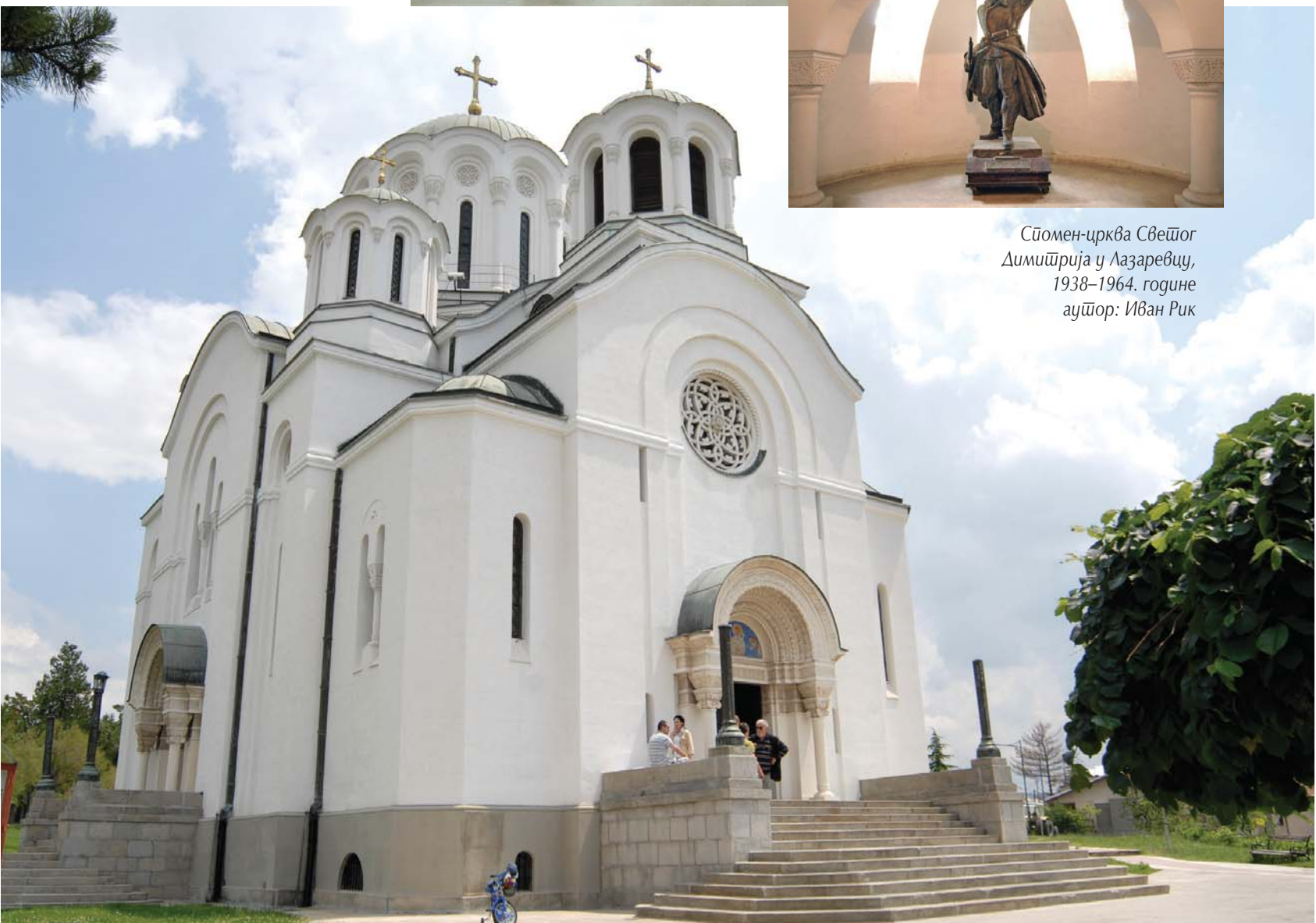

оштећених делова цркве и уобличавање њених недовршених делова према изворној замисли архитекте Рика предвиђени су детаљном документацијом коју је израдио Драгомир Тадић. Репрезентативност крипте наглашена је материјализацијом ентеријера изведеним од мермера са аплицираним бронзаним рељефним плочама, аутора вајара Михаила Томића. Радови на цркви и крипти завршени су 1964. године, на педесетогодишњицу Колубарске битке.

Сџомен-црква Свџетог Димитрија у Лазаревцу, 1938–1964. године
ауџор: Иван Рик

Споменик трећепозивцима, 1923. година, Карађорђевог парка
аутор: вајар Стамменко Ђурђевић

ЈАВНИ ФИГУРАЛНИ

Посебно значајан вид меморисања догађаја и личности из Првог светског рата представљају фигурални споменици, постављени у оквиру градских целина. У међуратном периоду, широм Југославије и Србије подигнут је велики број фигуралних скулпторалних меморијала, с циљем обележавања сећања на одређене личности или догађаје из Првог светског рата.

Споменик трећепозивцима првобитно је, 1914. године, наручило Министарство војске, а изведен је 1914–1915. године, по скици академског сликара Д. Глишића и гипсаном моделу вајара Стаменка Ђурђевића. Клесали су га војници клесачи и било је планирано да буде постављен у оквиру спомен-чесме трећепозивцима на Булбулдеру. Коначно је, залагањем Друштва за улепшавање Карађорђевог споменика, парка и околине, постављен у Карађорђевог парку и свечано откривен 29. јула 1923. године.

У оквиру некадашње војничке Цркве Ружице постављена је фигура српског војника из балканских ратова и Првог светског рата, изливена по нацрту архитекте Николаја Краснова. Фигура војника налази се испред бочног портала цркве.

Споменик посвећен палим ратницима у балканским ратовима 1912–1913. и Првом светском рату у Младеновцу свечано је откривен 24. октобра 1926, на простору некадашње Житне пијаце, а данас парка у центру града. Иницијативу за подизање споменика покренули су преживели ратници Младеновца, што је

СПОМЕНИЦИ

општинска власт прихватила и почетком 1926. formirala Odbor za podizanje spomenika. Realizovan je kao autorsko delo slikara i vajara Mihaila Milovanovića.

Свечаном откривању споменика присуствовали су српски патријарх Димитрије, краљ Александар Карађорђевић са краљицом Маријом, велики пријатељ српског народа Швајцарац др Арчибалд Рајс, затим представници народне одбране, удружења инвалида, добровољаца и ратника, Црвеног крста и других удружења.

Споменик јалим рајницима 1912–1918. у Младеновцу, 1926. година
аутор: сликар и вајар
Михаило Миловановић

Српски војник из рајнова 1912–1918, улаз у Цркву Ружицу, 1925. година, Источно поиграђе Београдске швржаве

Споменик Победник подигнут је поводом прославе десетогодишњице пробоја Солунског фронта 7. октобра 1928, на Горњем граду Београдске тврђаве. Израда и подизање споменика трајали су од 1913. до 1928. године, мада прве идеје потичу још из 1912, када се, после победе у Првом балканском рату, у јавности јављају предлози за подизање споменика у Београду, у славу коначне победе над Турцима. Београдска општина у августу 1913. доноси одлуку да се тај велики историјски догађај обележи подизањем споменика победи. Првобитно је замишљен као монументална фонтана коју је требало поставити на простору Теразијског платоа. Због скандала у београдској јавности и оспоравања, са моралног и уметничког аспекта, идеје да се спомен-обележје постави на Теразијама, скулпту-

Споменик Победник, 1928. година, Београдска тврђава, Горњи град, аутор: Иван Мештровић

ра је своје коначно место добила на платоу Горњег града Београдске тврђаве.

У опусу Ивана Мештровића, скулптура Победник, изведена 1913. године, долази непосредно након циклуса скулптура намењених Видовданском храму, а надовезује се на идејни и стилски концепт поменутог циклуса, у који спадају и репрезентативна дела Мештровићеве пластике, попут скулптура Милоша Обилића, Срђе Злопоглеђе, Марка Краљевића.

Споменик захвалности Француској подигнут је у знак сећања на пријатељство, узајамну помоћ и сарадњу Француске и Србије током Првог светског рата. Друштво пријатеља Француске, маја 1924. године, покренуло је званичну иницијативу за подизање споменика захвалности српског народа Француској. У почетку је разматрана и идеја да се споменик подигне у Паризу. Уместо расписивања конкурса, одлучено је да се задатак израде меморијала повери Ивану Мештровићу, који је иконографију за првобитну скицу споменика креирао уз сугестије Рејмона Ванијеа (Raymond Warnier), директора Француског института у Загребу.

Одлука о месту постављања споменика донета је на седници општинског одбора 19. септембра 1930, када је одабрана симболична локација у парку Велики Калемегдан, на месту некадашњег споменика Карађорђу, срушеног током Првог светског рата. Након постављања споменика, свечано откривање одржано је 11. новембра 1930, на годишњицу завршетка Великог рата. Свечаности су присуствовали краљ Александар, краљица Марија и бројне делегације.

Споменик Арчибалду Рајсу подигнут је у Топчидерском парку, 9. августа 1931, две године након смрти швајцарског криминолога и великог пријатеља српског

Споменик захвалности Француској, 1930. година, Велики Калемегдан аутор: Иван Мештровић

народа. Инскрипција на постаменту споменика сведочи о томе да је иницијатива за његову изградњу потекла од Удружења резервних официра и ратника. Дело је вајара Марка Брежанина, истакнутог портретисте чији је ово једини јавни споменик у Београду.

Споменик Франшу д'Епереу, маршалу француске армије, подигнут је залагањем Удружења резервних официра и ратника, а свечано откривање уприличено је приликом боравка Франша д'Епера у Београду, 18. маја 1936. године. Налази се на раскрсници улица Франша д'Епера и Булеvara ослобођења. Бронзана биста је дело академског вајара Ристе Стијовића.

Споменик Франшу д'Епереу, 1936. година, угао улица Франша д'Епера и Булеvara ослобођења
аутор:
Ристо Стијовић

Споменик Арчибалду Рајсу, 1931. година, Тойчидерски парк
аутор:
вајар Марко Брежанин

Споменик војводи Вуку Појовићу, 1936. година,
 парк Топличин венца
 аутор: вајар Ђорђе Јовановић

Репрезентативни Споменик војводи Вуку, смештен у оквиру парковске површине на Топличином венцу, свечано је откривен и освештан 23. октобра 1936. године. После преноса посмртних остатака војводе са гробља у Зејтинлику на Ново гробље у Београду, 13. септембра 1923, никле су и прве идеје о подизању споменика. На предлог председ-

ника Београдске општине, Градско веће одлучило је да се за споменик војводи Вуку у Београду уступи место у малом парку на Топличином венцу. О изradi и постављању овог меморијала бринуо је Одбор за подизање споменика војводи Вуку. Средства за израду споменика обезбедили су многобројни поштоваоци војводе. Бронзану фигуру

војводе Вука излио је вајар Ђорђе Јовановић 1929. у Прагу, да би сам меморијал био подигнут седам година касније, чиме је обележена двадесетогодишњица његове погибије.

Један од најзначајнијих споменика посвећених Првом светском рату подигнут је на Авали и посвећен незаном јунаку. У контексту опште европске

*Споменик незнаком јунаку,
1934–1938. године, Авала
аутор: Иван Мештровић*

практике подизања споменика незнаком јунаку, подигнут је истоветни споменик и у Србији.

На Авали је 1921. године пронађен гроб са крстом на коме је стајао натпис: Ein unbekannter serbischer Soldat, након чега је на том месту подигнут споменик по пројекту архитекте Милана Минића. Краљ Александар, затим, доноси одлуку

да на месту старог града Жрнова подигне монументални споменик, а као аутор ангажован је Иван Мештровић. На Видовдан 1934. године, краљ је положио повељу о подизању меморијала у темељ споменика, који је потом освештан. Цео меморијал изведен је као мазулеј тако да представља синтезу меморијалног и

гробног обележја, асоцијативно повезан на класичну гробну форму саркофага.

Мазулеј је освештен на Видовдан 1938. године, а по изградњи новог монументалног споменика, посмртни остаци непознатог српског ратника из старог спомен-обележја, које је потом порушено, положени су у нову крипту.

Меморијална форма обелиска или пирамиде примењивана је на територији Србије још од XIX века, а та традиција настављена је и након Првог светског рата. Тај тип споменика користи се за гробна обележја и за друге бројне меморијалне функције.

Форма обелиска са четвоространим крстом на врху примењена је на репрезентативном споменику погинулим ратницима 1912–1919, подигнутом у месту Влашка недалеко од Младеновца, 1923. године. Као непосредан узор послужио је сличан меморијал из Тополе, који су

МЕМОРИЈАЛИ У ФОРМИ

подигли краљ Александар и ратни инвалиди Тополе.

Обелиск у селу Стублине код Обреновца подигнут је 1925. годи-

Споменик погинулим ратницима у ратовима 1912–1918.

Споменик ратницима 1912–1918. у селу Влашка, 1923. година, Младеновац

ОБЕЛИСКА / ПИРАМИДЕ

не, са карактеристичном представом орла на врху.

Складно конципирани Споменик палим борцима села Кумодража

у ратовима 1912–1918, у форми тро-
степеног обелиска од тамног мер-
мера, подигнут је 1924. године, а
израдила га је позната каменоре-

зачка радња „Бертото“ из Београда.
На врху обелиска акцензован је ли-
ковни мотив представе орла раши-
рених крила.

у Сјублинама,
крај Обреновца 1925. година

Споменик рајницима Кумодража погинулим у рајовима 1912–1918.
Кумодраж, 1924. година, аутор: Каменорезачка радња „Бертошо“

СПОМЕН-ЧЕСМЕ

Традиционални вид меморисања подизањем спомен-чесми, негован у XIX веку, континуирано се примењује током и након Првог светског рата. Ти споменици, поред војних гробаља, представљају прве меморијале посвећене Првом светском рату.

У јесен 1915. године, недалеко од Младеновца, у селу Црквенац, на месту где се налазила Друга резервна младе-

вачка болница, подигнута је спомен-чесма, као успомена на болнице жена Шкотске у Србији, чији је оснивач била Елис Инглиш. Тај први меморијал, посвећен Првом светском рату на територији Београда, конципиран је једноставно.

Недалеко од Градске болнице, у Чингријиној улици, подигнута је Трећепозивачка чесма. Градња је, највероватније, започета током пролећа или лета 1915. године и у њој су учествовали преживели трећепозивци Седмог пешадијског пука. Настала је као успомена на саборце страдале у Колубарској бици на Варовници 1914. године. Залагањем Друштва за улепшавање Булбулдера чесма је обновљена и свечано осветљена на Петровдан 1927. године, о чему сведочи плоча на бочној страни постамента, са натписом.

Спомен-чесма Црквенац у Младеновцу, 1915. година

Трећепозивачка чесма, 1915–1927. године, Чингријина улица

СПОМЕН-ПЛОЧЕ

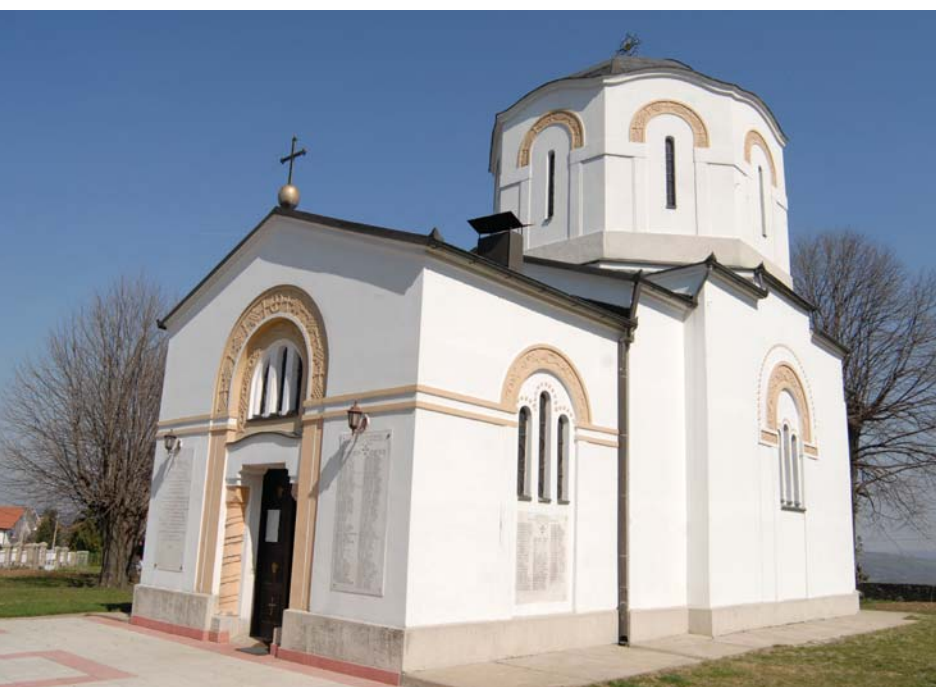
Обележавање спомен-плочама неговано је у традицији српске меморијалне културе, а нарочито је карактеристично сећање на пале ратнике у мањим местима и селима, постављањем спомен-плоча на локалним храмовима.

У знак сећања на студенте универзитета који су погинули за отаџбину од 1912. до 1919. године, у аули Капетан-Мишиног здања, данашњој згради Ректората Универзитета у Београду, подигнуте су четири спомен-плоче од светлог глчаног мермера, уграђене у четири нише, које сачињавају јединствену меморијалну целину. Нацрт за плоче су ауторско дело архитекте Пера Поповића, а идеју за њихову израду дао је ректор Универзитета из 1920. године Павле Поповић. Средства за израду обезбедио је истакнути српски мецена и добротвор Лука Ђеловић Требињац.

Свечано освећење меморијала одржано је 27. јануара 1930, уз присуство краља Александра, војних, државних и црквених великодостојника.

Карактеристичан је пример спомен-плоча постављених на припрати Цркве Св. Марије Магдалене у Белом Потоку. На три посебне спомен-плоче уписана су имена ратника који су пали у ратовима 1912–1918. године, пореклом из Пиносаве, Белог Потока и Зуца. Ме-

моријални карактер те цркве у контексту Првог светског рата је значајан и због чињенице да се у њеној порти чува камени крст који је до 1938. године стајао на старом гробу незнатог јунака на Авали.

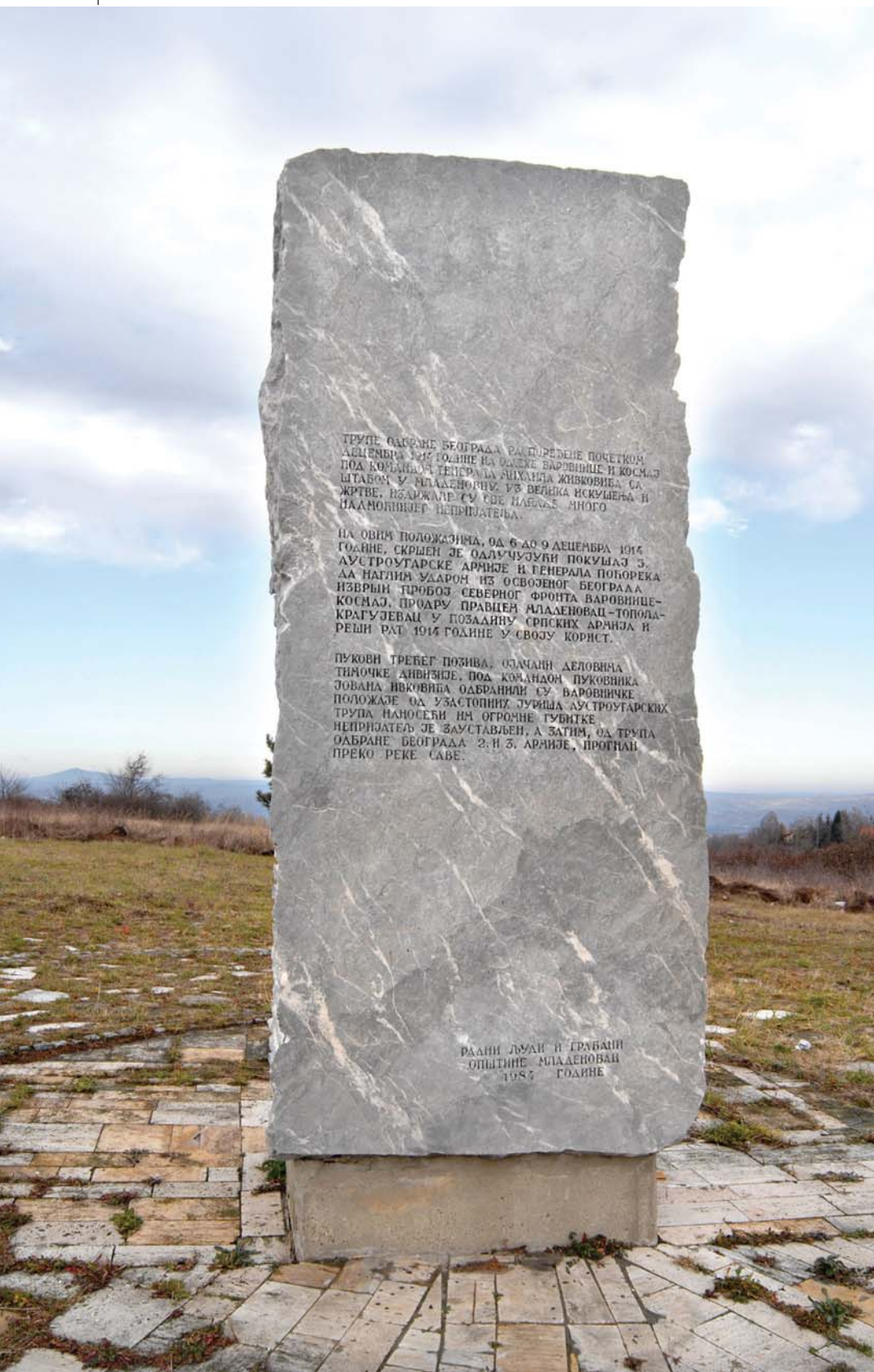

*Спомен-плоче студентима универзитета
погинулим
за отаџбину 1912–1919.
Капетан-Мишино здање,
Студентски брг 1, 1930. година
аутор: архитекта Пера Поповић*

*Спомен-плоче Пиносавци,
Белопољчани, Зучани
погинули за отаџбину 1912–1918.
Припрати Цркве Св. Марије
Магдалене у Белом Потоку*

САВРЕМЕНИ МЕМОРИЈАЛИ

Споменик на Варовници, 1984. година, Младеновац
 аутор: архитекта Мико Лукић

Највећи број меморијала подигнут је у времену између два светска рата, али и након окончања Другог светског рата, када превагу односи потреба да се искаже нови политички и идеолошки концепт који промовише успомену на Народноослободилачку борбу. Ипак, касније, нарочито осамдесетих и деведесетих година XX века, наставља се континуитет обележавања сећања на значајне личности и догађаје Првог светског рата. У том периоду велики број акција за подизање меморијала Првог светског рата потиче од Друштва за неговање традиција ослободилачких ратова Србије до 1918. године. Меморијалне форме су у највећем броју представљале спомен-бисте истакнутих личности из рата, које се постављају као јавни споменици у оквиру урбаних целина.

Споменик на Варовници свечано је откривен 8. децембра 1984, у спомен 70 година од Варовничке битке, истовремено и као сећање на прве борбе Грочанског партизанског одреда 1941. године. Изведен је по идејном решењу архитекте Мика Лукића.

На Дунавском кеју, на Дорћолу, 1988. године подигнут је Споменик браниоцима Београда на месту битке за одбрану Београда из 1915. године. Аутора споменика је вајар Никола Коља Милуновић. Репрезентативни споменик конципиран је у виду капије. На лучном забату фронтално, изнад пролаза, стилизован је приказ српских војника, а позади исписан чувени говор мајора Гавриловића, од 7. октобра 1915. године.

Акцијом Друштва за неговање традиција ослободилачких ратова Србије до 1918. године, поводом седамдесетогодишњице пробоја Солунског фронта, 1988. године, обележена је реплика Кајмакчаланске осматрачнице српске војске са Солунског фронта, у Пионирском парку у Београду. Том приликом изведен је подзид од тесаника на који су постављене рељефне плоче са ликовима краља Петра и краља Александра Карађорђевића и француских и српских војсковођа, дело аутора Љубише Манчића.

Споменик браниоцима Београда, 1988. година, Дунавски кеј
аутор: Никола Коља Милуновић

Релика Кајмакчаланске осмајрачнице српске војске са Солунског фронта, 1988. година, Пионирски парк
аутор рељефних плоча са ликовима краља Петра и краља Александра Карађорђевића и француских и српских војсковођа Љубиша Манчић

На платоу испред Београдског сајма, 18. новембра 1988, поводом 70 година од завршетка Првог светског рата, свечано је откривена биста војводе Живојина Мишића. Дело је вајарке Дринке Радовановић.

Споменик славном српском војводи Степи Степановићу конципиран од једноставног постамента и стојеће фигуре војводе, постављен је у његовом

Споменик војводи Степи Степановићу, 1990. година, Кумодраж аутор: Дринка Радовановић

родном месту Кумодражу 1990. године. Дело је вајарке Дринке Радовановић.

Биста војводе Радомира Путника, подигнута на почетку булевару који носи његово име, свечано је откривена на Видовдан 1990. године. Дело је вајарке Дринке Радовановић.

Биста војводе Петра Бојовића постављена је 1992. године на скверу код Каленић пијаце. Дело је вајарке Дринке Радовановић.

Биста војводе Живојина Мишића, 1988. година, Булевар војводе Мишића 14, испред улаза у Београдски сајам аутор: Дринка Радовановић

Биста војводе Радомира Пућника, 1990. година, Булевар војводе Пућника аутор: Дринка Радовановић

Биста војводе Петра Бојовића, 1992. година, парк код Каленићеве пијаце, између Крунске и Кичевске улице аутор: Дринка Радовановић

АРХИТЕКТОНСКИ ОБЈЕКТИ – СПОМЕНИЦИ КУЛТУРЕ

Последњих године не подижу се само нови споменици већ се ради и на очувању, обнови и рестаурацију постојећих. У раду Завода за заштиту споменика културе града Београда утврђено је више културних добара којима је један од најзначајнијих критеријума валоризације била културно-историјска вредност здања или споменика везаних за најистакнутије личности и догађаје из периода Првог светског рата.

Родна кућа војводе Сїеїе Сїеїановића, средина XIX века, Врчинска 1, Кумограж

Кућа доктора Арчибалда Рајса, 1921. година, Булевар војводе Мишића 73, аутор: Лазар Лацковић

Кућа у Кумодражу, подигнута средином XIX века, а у њој је 1856. године рођен српски војсковођа војвода Степа Степановић.

Скромна кућа доктора Арчибалда Рајса у Булевару војводе Мишића 73 изграђена је по угледу на српске сеоске куће. У овој кући доктор Рајс је живео у периоду од 1921. до смрти 1929. године.

Кућа војводе Петра Бојовића, у којој је живео и радио од 1928. до

своје смрти 1945. године, налази се у Трнској 25 на Врачару. ■

*Кућа војводе Петра Бојовића,
1926. година, Трнска 25
аутор: Владимир Валовски*